

Editör
PROF. DR. MEHMET EVKURAN

Kelam Tarihi ve Ekolleri

İlahiyat

کلام

B
BİLAY

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI 16
İlahiyat Serisi: 16

KELAM TARİHİ ve EKOLLERİ
Editör: Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Yazarlar

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ

Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN

Doç. Dr. İsmail BULUT

Dr. Öğr. Üyesi Rıza KORKMAZGÖZ

Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU

Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ

Doç. Dr. Zübeyir BULUT

Doç. Dr. Rabiye ÇETİN

Proje Editörü: Prof. Dr. Murat DEMİRKOL

Kapak ve Mizanpaj: TAVOOS

Baskı ve Cilt

ANKARA ÖZGÜR MATBAACILIKBASIM YAYIN DAĞITIM SAN. TİC. A. Ş.

Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312.385 70 77 (Sertifika No: 46821)

4. Baskı: Ekim 2020 (1.100 adet)

ISBN: 978-605-81272-8-9

FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No:14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA

Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89 – E-mail: fcr@fcr.com.tr

© FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti. (Sertifika no: 13178)

Bu kitaptaki yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

B
BİLAY

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI
www.bilay.net info@bilay.net

ONUNCU BÖLÜM

MÂTÜRİDİLİK

Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ¹

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENİLECEK?

1. Mâtürîdîliğin Oluşum Süreci
2. Mâtürîdîliğin Tarihsel Gelişimi
3. Mâtürîdîlik Ekolünün Öncüleri
4. Mâtürîdîliği Oluşturan Unsurlar
5. Mâtürîdîliğin Temel İlkeleri
6. Mâtürîdîliğin İslam Düşüncesine Etkileri

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Mâtürîdîliğin temel kavramları hakkında neler biliyoruz?
2. Mâtürîdîliğin ne zaman ortaya çıktığını biliyor musunuz?
3. Mâtürîdîliğin öncüsü sayılabilecek düşünce ve akımlar hakkında neler biliyoruz.
4. Mâtürîdîliği diğer mezheplerden ayıran üç özellik söyleyebilir misiniz?
5. Günümüzde Mâtürîdîliğin hangi coğrafyada yaygın olduğunu biliyor muyuz?

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

کلام

1. İsimlendirme konusu

Mâtürîdilik, kurucusu olan İmam Ebu Mansur Muhammed el-Mâtürîdî'ye nispetle anılan, İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe'nin yöntem ve metodunu takip ederek oluşmuş bulunan İslam mezhepleri içerisindeki en büyük iki kelam okulundan birisi olup Ehl-i Sünnet içerisinde ilk önce teşekkül etmiş bulunan itikadi alandaki mezhep veya düşünce ekolünün adıdır. Bu mezhep, dinin anlaşılması yolunda akla değer veren ve nakil ile akıl arasında denge kurmaya çalışan özelliği ile tanınmaktadır. Bu mezhep olduğu dönemden itibaren birçok Kelam ve Fıkıh âlimi yetiştirmiş, İslam dininin makul bir şekilde anlaşılması ve yaşanmasına katkı sağlamıştır.

İmam Mâtürîdî'nin takipçisi olduğu Hanefiliğin temelleri Kûfe'de Ebu Hanîfe tarafından atılmıştır. Ebu Hanîfe'nin kendisi eser yazmadığından dolayı, fikhî ve itikadi görüşleri Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve diğer öğrencileri tarafından bir araya toplanmış ve aktarılmıştır. Abbasilerin ilk yüzyılında, Kûfe, Hanefiliğin eğitim ve öğretim merkezi durumunda idi. Ebu Hanîfe'nin fikhî görüşleri, ilk önce daha çok burada geliştirildi ve yorumlandı. Daha sonra Doğu'da Horasan ve Maverâünnehir'de yayılmaya başladı. Özellikle bugün Özbekistan'ın sınırları içerisinde kalan Semerkand ve Afganistan sınırları içerisinde kalan, Horasan'ın Belh şehri, Hanefiliğin ve Mürcie'nin Emeviler döneminden başlayarak en güçlü merkezleri haline geldi. Emeviler döneminden itibaren bazı Mürcii şahsiyetlerin uğrak merkezi olan Semerkand'da Ebu Hanîfe'nin taraftarlarının ilk ciddi faaliyetlerinin Ebu Mukatil es-Semerkandî ile başladığı görülmektedir. Ebu Hanîfe'nin yakın arkadaşı ve öğrencilerinden olan Ebu Mukatil, onun itikadi görüşlerini en iyi bilenlerden birisi olmuştur. Ebu Hanîfe'nin derslerine katılmış ve ondan pek çok görüşünü aktarmıştır. Onun Memun dönemine kadar yaşadığı söylenir. Ebu Hanîfe'den dinlediği görüşleri, hoca ile öğrenci arasında geçen diyalog tarzında *Kitabu'l-Âlim ve'l-Müteallim* adıyla yazılı metin haline

getirerek Semerkant'ta yaymaya çalışmıştır (Kutlu, 2006, 164). Ebu Hanife'ye nispet edilen *Fıkhu'l-Ebsat* adlı eseri, hocası Ebu Hanife'den rivayet eden Ebu Muti' el-Hakem b. Abdillâh el-Belhî ve bu eseri yine Ebu Muti kanalıyla rivayet eden Ebu Bekir Nusayr b. Yahya el-Belhî (ö. 268/881)'nin her ikisi de Belhlidir. Ebu Muti el-Belhî, Ebu Hanife'nin *Kitabu'l-Âlim ve'l-Müteallim*'ini Ebu Mukatil es-Semerkandi'den rivayet ederek Ebu Hanife'nin itikadi görüşlerini bölgeye yayan isimlerden birisidir. İlim tahsilini İmam Muhammed'in öğrencisi olan Ebu Süleyman el-Cüzcânî'nin yanında tamamlayan Nusayr b. Yahya'nın ise Ebu Hanife'nin *Risâle ilâ Osman el-Bettî fi'l-İrcâ* adlı eserini Belh'e götüren ilk kişi olduğu söylenir (Kutlu, 2006: 165). Mâtürîdî'nin yaşamış olduğu coğrafyada Ebu Hanife'ye ulaşan kültürel zincir bu şekildedir.

İmam Mâtürîdî'nin kültürel arka planını oluşturup fikirlerine kaynaklık eden hicri II. milâdi VIII. asırda İslam dünyasında Hariciler, Şia ve bazı alt kolları, (mezzum) Mürcie, Ehl-i Hadîs ve Mu'tezile gibi mezhepler yer almakta idi. Bu mezhepler arasında tartışılan konuların en önemlisi "İman" konusudur. Aslında bu mezhepleri birbirlerinden ayıran en temel husus, bir bakıma onların din anlayışlarıdır. En genel şekli ile Hariciler *kutsal bir toplum* anlayışı çerçevesinde, "İslam toplumdandan" günahkâr ve kâfirleri temizlemeye çalışarak, *din, geleneğe tabii olmaktır*, anlayışıyla hareket etmekteydiler (Watt, 1964: 7). Şiiiler ise kısmen Haricilere tepki olarak siyaseti kutsallaştırmaya çalışmış, bu çerçevede ilahi bilgi ile donanmış, *nass ve tayinle atanmış bir lider/imam*, anlayışını geliştirmişler ve *din günahsız bir lidere tabii olmaktır* fehvası ile hareket etmişlerdir. Bu iki mezhebin hilafına *asıl olan kişinin imanı ve imanı hakkındaki bilgisidir* görüşüyle Mürcie ve Mu'tezile yer almıştır. Bu mezhepler böyle bir bireyin oluşumu için de *din, akıl ve reydir* prensibi ile hareket etmişlerdir. Bu üçüncü grubun önde gelen temsilcilerinden birisi ve en meşhur olanı şüphesiz İmam-ı A'zam Ebu Hanife olmuştur.

Sistemantik olarak Mâtürîdî'nin Ebu Hanife ile ilişkisi Hanefi-Mürçii geleneği derinleştirmesi ve ortaya büyük bir ekol çıkarması yönüyledir. Bize ulaşan eserlerinden olan *Te'vilâtü'l-Kur'an*'da: *İmamımız Ebu Hanife bu konuda şöyle buyurmuştur* gibi ifadeler kullanmaktadır. Bununla birlikte, bilhassa *Günahkâr kimsenin imandan çıkmayacağı* görüşünü savunan Mürcie ile aynı görüşleri savunması bu ekole mensubiyetinin delillerindedir. Öte yandan eserlerinde söz ettiği mezhepler ve onların görüşlerine getirdiği eleştiriler de ayrıca onun zengin bir kültürel mirasa sahip olduğunu göstermektedir. Bu miras onun yetişmesine önemli ölçüde katkı sağladığı gibi kendisinden sonra gelen takipçilerine de aktarılmıştır. Bölgede oluşan bu ilmi ve fikri gelenek hakkında, fikhî konularda Hanefilik, akidevi konularda da Mâtürîdilik ismi alem haline gelmiştir.

2. Tarihsel Kökenleri ve Ortaya Çıkışı

Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin adı, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî es-Semerkandî el-Hanefî'dir. Ehl-i bid'at ile yaptığı münazaralar ve ilmi gayreti sebebiyle "imamü'l-hüdâ" (hidayet önderi), "alemü'l-hüdâ (hidayet meşalesi)", "imamü'l-mütekellimîn", "mûsâhhihu akâidi'l-müslimîn" ve "reisü Ehli's-Sünne" gibi sıfatlarla tanınır. Semerkand'da 333/944 yılında ölmüştür. Onun Türk asıllı olması kuvvetle muhtemeldir. Semerkand'da Ebu Hanife'nin, itikadi ve fikhî görüşlerinin felsefi ve teolojik temellerinin tartışıldığı "Dârü'l-Cüzcâniyye" adıyla bilinen önemli bir eğitim merkezinde yetişmiştir. Hocası Ebu Nasr el-İyâzî'den sonra merkezin başına geçmiştir. İlim aldığı hocalarından bilinenler, Ebu Nasr Ahmed b. Abbâs b. Hüseyin el-İyâzî (ö. IV/X. asrın başları), Ebu Bekir Ahmed b. İshâk b. Sâlih el-Cüzcânî (ö. III/IX. asrın ortaları) ve Nusayr b. Yahya el-Belhî (ö. 268/881)'dir. Semerkand dışına çıktığına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Belhli âlimlerle görüştüğüne dair bazı önemli ipuçları vardır.

Ebu Mansur el-Mâtürîdî, Kelam, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Mezhepler ve Kıraat konusunda çok sayıda eser bırakmıştır. Ancak bunlardan pek çoğu günümüze ulaşmamıştır. O, bu eserlerini, genelde, Mu'tezile, Hariciler, Rafıziler, Hadis Taraftarları ve Şii-Karmatileri eleştirmek üzere yazmıştır. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ile ilgili eserleri bize ulaşmamakla birlikte, *Te'vilâtu'l-Kur'an* adlı tefsiriyle *Kitâbu't-Tevhid* adlı kelami eseri bize ulaşabilmiştir (Kutlu, 2006: 165). Çeşitli kütüphanelerde ona izafe edilen bazı eserler bulunsa da bunlar hakkında yapılan çalışmalar henüz yeterli seviyeye ulaşmamıştır.

Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin hocaları gibi öğrencilerinin de pek azının adı bilinmektedir. Bunlar arasında bilinenleri, Ebu'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmâil el-Hakîm es-Semerkandî (ö. 340/951), Ebu'l-Hasan Ali b. Said er-Rüstügfenî (ö. 345/956), Ebu Ahmed b. Ebî Nasr Ahmed b. Abbâs el-İyâzî ve Ebu Muhammed Abdülkerîm b. Mûsâ el-Pezdevî (ö. 390/1000)'dir. Bunlardan sadece Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî'nin *Sevâdu'l-A'zam* ve iman konusunda bir başka eseri günümüze kadar ulaşmıştır. İmam Mâtürîdî'nin eserleri kanalıyla sonraki âlimler, Mâtürîdîliğin oluşmasında ve fikirlerinin geliştirilmesinde etkili olmuşlardır. Bunlar arasında en fazla tanınanları Ebu Seleme es-Semerkandî (ö. IV/X.asrın ikinci yarısı), Ebu Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1099), Nureddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184), Ali b. Osman el-Oşî (ö. 575/1179), Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1114), Ömer en-Nesefî (ö. 547/1142) ve Ebu'l-Berekât en-Nesefî (ö. 701/1301)'dir. Eserleri yayımlanmadığı için daha az bilinen Ebu İshâk es-Saffâr el-Buhârî, Sadru's-Şerîa es-Sânî el-Buhârî (ö. 747/1346), Ebu Hafs el-Gaznevî (ö. 593/1197), Kıva-

muddin el-İtkânî (ö. 758/1357) ve daha pek çok âlim Mâtüridiliğin özellikle Türkler arasında yayılmasında önemli rol oynamıştır. Bunların her birisi onun görüşlerini buldukları şehirlerde öğretmiş ve eserler yazarak yeni açılımlar getirmeye çalışmışlardır. Bu âlimler arasında Mâtürîdî'nin itikadi görüşlerini en iyi anlayıp yorumlayan *Tabşiratu'l-Eddille* sahibi Ebu'l-Muîn en-Neseî olmuştur. Mâtüridiliğin görüşlerini özetleyerek akide haline getiren ve yaygınlaşmasını sağlayan ise Ömer en-Neseî'dir. Hanefi-Mâtürîdiler âlimler bu esere pek çok şerh yazmıştır. Özellikle Karahanlılar ve Selçuklular dönemi, Hanefi-Mâtüridiliğin yıldızının parladığı bir dönem olmuştur. Selçuklular döneminde, her ne kadar Hanefi Mu'tezililere ve İsmaili/Batıniliğe karşı bir cephe oluşturmak amacıyla Eş'arilik resmî bir mezhep olarak benimsenmiş ve Nizamiye Medreseleri kurulmuş ise de, Türkler arasında bu medreselerin etkisi sanıldığı kadar güçlü olamamıştır. Çünkü Nizamiye medreselerinin yanı sıra Hanefi-Mâtürîdilerin kendi medreselerinde Hanefi-Mâtürîdî kültür okutulmaya devam etmiştir. Bu yüzden Türk kelamcıları arasında Eş'ariliği benimseyen ve bu kelami sistemi desteklemek için eser yazan birkaç kişiyi geçmemektedir. Bütün bunlara rağmen, Selçuklular dönemi Mâtürîdî'nin görüşlerini savunan âlimlerin yetişmesi bakımından en verimli bir dönemdir ve Hanefi- Mâtürîdî çizgide hem fıkıh hem de kelam sahasında çok sayıda son derece önemli eserler yazılmıştır. Böylece Hanefilik ve Mâtürîdilik, Türk dünyasında etle kemik gibi birbirinden ayrılmayan bir yapıya dönüşmüştür (Kutlu, 2006: 165-166).

Bu süreçte, hicrî V-VI, miladî XI-XII. asırlarda, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan, Malazgirt Zaferi'ne kadarki süreçte, Orta Asya'dan batıya doğru Türkmen göçü başlamış ve Türk nüfusu Anadolu'nun ortalarına kadar yayılmıştır. Tarihi süreçte VI/XII. yüzyıldaki Karahitayların (Çin) Türkistan'ı istilâsı, Sultan Sencer'in ölümü ve Horasan Selçuklu Devleti'nin yıkılması gibi nedenler batıya doğru göçlere neden olmuştur. Selçuklularla Bizans ve Haçlılar arasında meydana gelen savaşlar esnasında, gaza faaliyetleri için Anadolu'ya çok sayıda Türkmen gelmiştir. Özellikle 1075 yılında Süleymanşah'ın Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmasıyla, Türkmen göçleri daha geniş bir mahiyete dönüşmüş ve Anadolu'ya özellikle Azerbaycan üzerinden yoğun bir nüfus akışı olmuştur. Bu süreçte XIII. Yüzyıla gelindiğinde bütün Asya'yı kasıp kavuran Moğol istilâsı, bu coğrafyada varlığını sürdürmekte olan pek çok devletin yıkılmasına neden olduğu gibi; sosyal ve kültürel değişimlere de yol açmıştır. Türkmen çevrelerin bir kısmı Kırım ve Kıpçak bölgesine giderken; bazı ilim adamları da Suriye ve Mısır'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçler sebebiyle Mâverâünnehir, Hârezm ve Horasan gibi bölgelerden gelen ilim erbabı, Hanefi-Mâtürîdî âlimler, mutasavvıf ve sanatkarlar

geldikleri muhitlerin kültürel birikimini Anadolu'ya da getirmişlerdir. Yaşanan göçler sırasında İsfahan bölgesine gelen Ali b. Ubeydullah el-Hatibi (ö. 467/1074), Ebu İsmail Ubeydullah (ö. 502/1109), Sultan Alparslan'ın fakihi olan Ebu Nasr Muhammed b. Abdülmelik el-Buhârî, Ebu'l-Muzaffer el-Muşattab b. Muhammed b. Usâme el-Fergânî (ö. 486/1093), Ebu Sa'd Muhammed b. Nasr b. Mansur el-Herevî el-Bişkanî (ö. 518/1124) ve Raşiduddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed el-Andukani el-Fergânî (ö. 632/1235) gibi isimler öne çıkmaktadır. Suriye'nin Halep bölgesine Alâüddin Ebu Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191), Şam bölgesine Burhaneddin Ali b. El-Hasen el Belhi el-İskillendî (ö. 548/1153), Ali b. Muhammed el-Gaznevî, Ebu Abdullah Muhammed b. Musa b. Abdullah Balasagunî (ö. 506/1112) gibi âlimler gitmiştir. Bu âlimlerin birçoğu Irak ve Suriye bölgesinde yetiştirmiş oldukları öğrencileri vasıtasıyla aralarında Mecdüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Hutenî (ö. 567/1180) gibi isimlerin de bulunduğu şahıslar aracılığıyla Hanefi-Mâtürîdiliği Mısır'a taşımışlardır. Anadolu bölgesine ise ilk gelen âlimler arasında Fahu'l-İslam Ali b. Muhammed el-Pezdevî'nin öğrencisi olup Kayseri'de kadılık yapan Ebu Saîd Abdulmecîd b. İsmâîl b. Muhammed el-Herevî (ö. 537/1143) veya Amasya kadısı olan Fahrüddin el-Buhârî, ya da Konya kadısı et-Tirmizî ve Kemaluddin (Cemalüddin) el-Hutenî gibi isimleri saymak mümkündür. Yaşanan bu hareketlilik sebebiyle Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Türklerin mezhebi kimliği, genel olarak, itikatta Mâtürîdilik, fıkhıta Hanefilik olarak şekillenmiştir.

3. Temel Kavramları ve İlkeleri

Mâtürîdî mezhebinin görüşleri İmam Mâtürîdî'nin açıklama ve izahlarından oluşmaktadır. Onun fikirleri en geniş şekliyle kendi eserlerinde ve daha sonraki âlimlerin kitaplarında açıklanmıştır. Sonraki âlimler arasında Mâtürîdî'nin görüşlerini en iyi bir şekilde açıklayan Ebu'l-Muîn en-Nesefî olmuştur. Mâtürîdî'nin görüşleriyle, Mâtürîdî âlimlerin görüşleri birbiriyle önemli ölçüde uyumaktadır. Mâtürîdîliğin görüşlerini, Bilgi kuramı, Tevhid, Nübüvvet, İman ve Amel, İnsan Fiilleri, Din-Şeriat ve Siyaset şeklinde de ele almak mümkündür (Kutlu, 2006: 167). Daha detaylı bir inceleme için Mâtürîdî'nin kendi eserlerine müracaat edilmelidir.

1) Bilgi Kuramı

Mâtürîdî'ye göre, İnsan, nesnelere hakkında bilgi edinebilecek yetilerle donatılmıştır. Bunlar sayesinde bilgi üretebilir. Dolayısıyla araz ve cevherlerden oluşan ve sonradan yaratılan görünen âlem ve görünmeyen âlem hakkında insanın bilgi edinmesi ve edindiği bu bilgiyle âlemin ya-

raticısının birliğine ulaşması imkân dâhilindedir. Bilgiye ulaştırıcı kaynaklar, duyular, akıl ve haber olmak üzere üçtür. Gerekli şartları taşıdığı sürece bu bilgi yollarından birisiyle veya her üçüyle birlikte elde edilen bilgi kesin bilgi olup inkârı imkânsızdır. Her bir kaynağın kendine göre bilgi nesnesi söz konusudur.

İnsanların yaratıkları ve nesnelere idrak edişi, tatma, işitme, görme, dokunma ve koklama olmak üzere beş duyu yoluyla elde edilir. Bu yolla elde edilen bilgiye duyu bilgisi denir. Duyu bilgisi, her bir duyunun kendine has duyu objeleriyle ilgili olduğu takdirde doğrudur ve bağlayıcıdır. Daha sonraki Mâtürîdiler, verilen bilginin sağlam olabilmesi amacıyla, duyu organları için "sağlam duyular" kavramını kullanırlar.

Habere gelince, insanların sahip olduğu pek çok bilginin kaynağı haber olduğu için onun bir bilgi kaynağı olduğu kesindir. Geçmişle ilgili tarihi bilgiler, diller, sanat, edebiyat, tıp ve eczacılıkla ilgili pek çok bilgi haber yoluyla edinilmiştir. Dini emir ve yasaklarda haber yoluyla insanlara bildirilmiştir. Her çeşit haber, doğru olsun yanlış olsun haber tanımı içerisine girmektedir. Kesin bilgiye kaynaklık edebilmesi için haberin doğru olması gerekir. Kur'an ve Sünnet de, bir çeşit haberdur ve kesin bilginin bir kaynağıdır. Mâtürîdî, haberi, Resulün haberi, Resulden gelen haber ve Genel haberler olarak üçe ayırmaktadır. Güvenilir kimseler olarak Peygamberlerin Allah'tan getirdikleri haberler, doğru haberlerdir. Doğrulukları mucizelerle desteklendiği ve akıl tarafından da doğrulandığı için inkâr edilmeleri mümkün değildir. Resulün haberiyle kastedilen, özeldir Hz. Peygamber'e gelen vahiy, yani Kur'an'dır. Kur'an akli bir mucize olup, mutlak doğru bilgiyi içermektedir. Resulden gelen haber ise, Ahad ve Mütevâtir olmak üzere iki çeşittir. Mütevâtir haber, yanılmaları ve yalan söylemeleri ihtimali olmayan kişiler yoluyla Hz. Peygamber'den nakledilen haberlerdir. Ahad haberler ise, mütevâtir derecesine çıkmayan ve kesin tanıklık edilmeyen haberlerdir. Bu haberlerin muhtevasının araştırılması ve Kur'anla karşılaştırılması gerekir. Genel haberlere gelince, kişinin soyu sopyu, diller, tıp, eczacılık, sanat ve benzeri konulardaki bilgileri kapsamaktadır. Akıl, dini bilgiye ulaşmada önemli bir bilgi kaynağıdır. Akıl, diğer bilgi yollarının sağladığı bilgilerin doğruluğunu tespit eden önemli bir ölçüttür. Allah, Kur'an ve diğer şeyleri akıl yürütme yöntemini kullanarak delillendirmiştir. Hatta insanlara, gerçeğe ulaşmak için akli kullanmakla emredilmiştir. Eşyanın iyi ve kötü oluşu, akılla bilinebilir. Ancak akılla haram veya helal konulamaz (Kutlu, 2006: 167-168).

2) Tevhid

Allah vardır, birdir, eşi ve benzeri yoktur; âlemin yaratıcısıdır. O yaratıklarından hiç birisine benzemez. Allah'ın ilim, kudret, hayat ve ben-

zeri sıfatları vardır. Allah'ın sıfatları, ne zatının aynıdır, ne de gayridir. Sıfatlarla kast edilen şeyler maddi âlemde karşılığı olan şeyler olduğunda Allah ile maddeyi aynı görmemek adına zatının aynı değildir. Fakat bu sıfatlarla kast edilen konuşma, görme, işitme gibi hususlar kendi zatına mahsus olmak üzere Allah'ın zatından başka da değildir. Allah'a, varlık anlamında şey denebilir. Allah'ın naslarda belirtilen isim ve sıfatları, kadimdir, ezeldir. Allah'ın yer ve mekânla ilişkilendirilen isim ve sıfatları, teşbihe varmayacak bir biçimde tevil edilir. Örneğin Allah'ın eli ve yüzü gibi ifadeler, onun gücü, kudreti ve zatı olarak tevil edilmiştir.

Kelam sıfatı, Allah'ın zatında mevcut kadim bir manadan ibarettir. Bu yönüyle, Allah'ın kelam sıfatı hâdis değildir ve yaratılmamıştır. Yani Kur'an anlamı itibarıyla Allah kelamıdır ve yaratılmamıştır. Ancak harf ve seslerden oluşan kelama, mecazen kelam sıfatı denebilir. Bu yönüyle kelam, yaratılmıştır.

Mâtürîdilerin, üzerinde en çok durdukları ve diğer mezheplerden farklı düşündükleri sıfat, tekvin sıfatıdır. Onlara göre, tekvîn sıfatı, ilim, kudret, irade, semi' ve basar gibi Allah'ın ezeli sıfatlarından. Allah, bu yaratma sıfatıyla (tekvîn) ezelde muttasıftır. Onun ezelden beri yaratıcı olması, yaratılanların ezeliğini gerektirmez. Çünkü yaratma ile yaratılan nesne farklı farklı şeylerdir. Yaratılanlar, Allah'ın yaratma sıfatıyla sonradan meydana getirilmişlerdir. Mâtürîdî'ye göre, beşer idrakinin tekvîn mahiyetini kavraması mümkün değildir. Bu konuda tek delil ve anlaşılabilir kısım, her şeyin "ol (kün)" emriyle olmasıdır.

Mâtürîdilere göre, evrende hiç bir şey boşuna yaratılmamıştır. Her şeyin bir yaratılış sebebi, amacı ve hikmeti vardır. Bu sebeple, Allah'ın yaptıkları ve yarattıkları, kendi koyduğu varlığın yasaları ve aklın ilkeleri dışında çıkmaz. Bütün her şeyi en güzel şekilde ve sapasağlam yapar. Ona göre, Hikmetin iki şekli vardır: Birincisi adalet, ikincisi lütüfkârlıktır. Adaleti her şeyi yerli yerine koymaktır. Allah'ın lütfunun gelince, onun sonu yoktur.

Sonuç olarak ilahi filin hikmet dışı olması mümkün değildir. Hikmet dışına çıkmak ise, sefihliktir ve Allah'ın rubûbiyetine aykırıdır. Allah'ı bilmek aklen vaciptir. Eğer Allah hiç bir resul göndermeseydi, yine de insanların akıllarıyla Allah'ın varlığını ve birliğini bilmesi, onun layık olduğu sıfatlarla tanımlaması ve Allah'ın evrenin yaratıcısı olduğunu bilmesi gerekirdi. Çünkü bunları bilmenin yolu akıldır. Dolayısıyla vahiy ulaşmayan kimse, bu konuda sorumlu olup mazur görülemez. Resul, ibadetlerin miktarı ve şekli ile Şeriat konusunda gereklidir. Allah'ın Ahirette görülmesi aklen caiz naklen vaciptir (Kutlu, 2006: 168-169).

3) Nübüvvet

Mâtürîdiler, Nübüvvet ve ispatı konusuna tevhid kadar önem verir.

Onlara göre, Peygamberlik, tarih boyunca insanların ihtiyaç duyduğu bir kurumdur. Çünkü insanlar eşyanın iyi ve kötüsünü, Allah'ın varlığını ve birliğini, Allah'a şükretmenin zorunluluğunu bilebilirse de, emir ve yasakları bilemez; haram-helal ve farz koyamaz. İnsanların aklıyla bileceği, bütün Peygamberlere gönderilen ve din adı verilen kısmıdır. Bu ise, zorunlu ve vacip olanlarla imkânsız ve muhal olanlardır. Bunların dışında mümkün olan hususlarda, insanlar birden fazla hüküm koyabilir. Bu durumda insanların ortak bir noktada birleşmesi güçleşir. Allah, birden fazla seçeneğin düşünülebileceği hususlarda, insanları tek bir hususta birleştirebilmek için Peygamberler göndermiştir. Peygamberler, bu konulardaki emir ve yasakları ve de Allah'a nasıl kulluk edileceğini bildirir. Hz. Muhammed, insanlığa gönderilen son peygamberdir ve Peygamberlerin en faziletlisidir. Peygamberlerin hissi, akli ve haberi mucizeleri vardır. Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi ise Kur'an'dır (Kutlu, 2006: 169).

4) İman ve Amel

İman, kalb ile tasdik ve dil ile ikrardır. Her şeyden önce imanın gerçekleşmesi, kalbin tasdikiyle olur. Bu iman kesin bilginin tasdikinden ibarettir. Bu sebeple her inananın imanını sağlam bilgi ve sağlam delillerle desteklemesi gerekir. İmam Mâtürîdî, delilden yoksun mukallidin tasdikinin iman olamayacağını ileri sürmüştür. Ancak sonraki Mâtürîdiler, taklit yoluyla inanan kimsenin inancını kabul etmişler, fakat inancını temellendirememesi dolayısıyla büyük günah işleyen birisi olarak görmüşlerdir. Onlara göre, bir insan, Allah'ın birliğini, Hz. Muhammed'in resûl olduğunu gönülden benimseyerek mümin ve müslim sıfatını kazanır. Müslüman işlediği büyük günahı sebebiyle imandan çıkmaz ve küfre de girmez. O, bu dünyada hakiki mümindir. Yalnız işlediği günahı dolayısıyla fasık, yani ahlaksız mümin olur. İşlediği günah dolayısıyla Allah'ın cezalandırma tehdidinin muhatabıdır. Böyle birinin Ahiretteki durumu Allah'ın dilemesine kalmıştır, Allah isterse onun günahını bağışlar, isterse cezalandırır. İnsan, ne günahından dolayı ümitsizliğe kapılıp korku içerisinde, ne de affedileceği ümidiyle ümit içerisinde yaşamalıdır. İnsan korku ve ümit arasında bir tavır takınmalıdır: Ameller imanın bir parçası değildir. Ameller imanın dışında birer farzdırlar. Şartlı ve şüpheli iman olmaz. Bir mümin imanını ve mümin olduğunu açıkça şek ve şüpheyi mahal vermeden ifade etmelidir. Yani "ben gerçekten müminim" demesi gerekir. Ameller imanın bir parçası olmadığı için amelleri işlemekle iman artmaz, onları terk etmekle veya günah işlemekle de azalmaz. Yalnız günahkâr olur ve cezasını çeker. Ancak hafife alarak veya inkâr ederek bu günahları işlerse imanını kaybeder. Bütün Müslümanlar ve inananlar, imanlarında eşittirler. Birinin

imani diğerinden daha üstün veya daha az değildir. Farklılık sadece amellerde söz konusudur. İman vasfını kazanan bir kimse aynı zamanda İslam vasfını da kazanmıştır. Yani bütün Müslümanlar mümin, bütün müminler de Müslümandır. Allah bazı ayetlerde iyilik yapanları mükâfatlandıracağını va'detmiş, bazılarında ise kötülük yapanları, zulmedenleri ve günah işleyenleri cezalandıracağını veya ebedî cehennemlik olacaklarını duyurmuştur. Eğer Allah bir iyiliğe karşılık mükâfat vereceğini söylemişse o, bu sözünden asla dönmez ve bu mükâfatı verir. Ama ebedî cehennemine koymakla tehdit etmişse, Allah bu tehdidinden rahmeti ve acıması sebebiyle vazgeçip kulunu affedebilir (Kutlu, 2006: 169-170).

5) İman-Amel Ayrımı

Bu ilke Mâtürîdilerin iman anlayışının omurgasını oluşturur. Onlar, amellere inanmayı ayrı şey, farz olduğunu bildiği halde yerine getirmemeyi ayrı şey olarak kabul ederler. Dini bir emrin farz olduğuna inanmayan kimse kâfir, farz olduğuna inandığı halde yerine getirmez ise günahkâr mümin olur. Onlara göre namaz, oruç, zekât, hac iman değil imanın dışında birer farz veya İman ve İslam'ın ilkeleridir (şerâi'). Kur'an'da pek çok yerde iman edenlerin ve salih amel işleyenlerin atıf harfi olan "vav"la birbirinden ayrılması, aynı isim altında birleştirilmesi amellerin imandan olmadığının delilidir. Eğer ameller imandan olsaydı, Nebiler bile bütün iyilikleri (ta'ât) tamamlayamadığı için hiç kimsenin imanı mükemmel olmazdı. Aynı şekilde tek bir günah işleyenin imanı da tam olmazdı. İman vacipleri yerine getirmek, haramları terk etmek olursa hiç kimse gerçek mümin olduğunu söyleyemeyecektir. İslam'a girmenin şartı ameller değil Allah'ı tasdiktir. İnsanlar, amelleri terk etmekle mümin ismini kaybetmez, ama tasdiki kaybetmekle iman ismini kaybederler.

Müminlerdeki iman isminin amellerden önce olması, amel ve iman ayrı olduğunu gösterir. İnsanların farzları işlemeleri iman etmiş olmalarından dolayıdır. Yoksa imanları farz olan şeyleri işlemiş olmalarından doğmuş değildir. İnsanlar tasdikte birbirine eşit, fakat amellerde birbirinden farklıdır. Ayrıca fakirin zekâtı vermesi gerekmez, ama zekâtın farziyetine inanması gerekir (Kutlu, 2006: 170). Aynı şekilde zulüm işleyen bir sultan, işlediği günahı sebebiyle tekfir edilmez. Ancak zulmü, adalet olarak kabul edip, zalim bir sultanı, âdil olarak kabul eden kişi tekfir edilebilir. Çünkü amelleri terk etmek veya günah işlemek kişiyi dinden çıkarmaz iken kesin naslarla haram olan bir şeye helal demek veya onun haramlığını inkâr etmek kişiyi dinden çıkarır. Mâtürîdî'ye göre iman amelin sebebidir. Amel imanın oluşmasının sebebi değildir.

6) İnsan Fiilleri

İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdiler, öncelikle insanların fiil ve eylemlerini ontolojik açıdan kesin bir hakikat olarak kabul eder. Mâtürîdilere göre, insanın eylemlerinin gerçek sahibi olduğu, akılla, duyularla ve Kur'an ayetleriyle açık ve seçik olarak bilinmektedir. Allah, insanlara bu gerçekten hareketle bazı görev ve sorumluluklar yüklemiş ve karşılığında ceza ve mükâfat koymuştur. İş yapma ve eylemde bulunabilmek için, eylem öncesinde ve eylem sırasında kulun kendisine güç ve kudret verilmiştir. İnsanın eylemleri, ona verilen bu gücün ve yaratılmamış olan cüz-i iradesinin sonucudur. Bu, insanın fiillerinin ve sorumlu olmasının temelidir. İnsan bunlarla fiile yönelir ve onu özgür iradesiyle seçer ve yapar. Kulun iyi veya kötü bütün fiillerinin yaratılması ise Allah'ın kudretiyle olur. Dolayısıyla insan fiillerinde, insanın rolü ve Allah'ın kudreti olmak üzere iki yön söz konusudur. Buna göre, fiile yönelmek, iyi ya da kötü onu seçmek ve yapmak insanın işidir. Her şeyin yaratıcısı olan Allah ise, hâlık-ı mutlak olması sebebiyle insan fiilinin yaratıcısıdır. Dolayısıyla yaratma yönünden fiile tesir eden güç Allah'a aittir. Yani gerçekte fiil, gerçekleşme (kesb) yönünden insana, yaratma yönünden de Allah'a aittir. Fiildeki bu ortaklık, ayrı ayrı şeylere sahip olan ve sorumluluğu ortadan kaldırmayan bir ortaklıktır (Kutlu, 2006: 170-171).

7) Din ve Şeriat

İmam Mâtürîdî, dinle şeriat arasında bir ayrıma gitmektedir. Aslında o, bu fikri, Ebu Hanife'den alınmış olmakla beraber, onu daha da geliştirmiştir. Mâtürîdî'nin, böyle bir ayrımı yapmasının temelinde imanı, din ve itikad olarak anlama fikri yatmaktadır. O, bu yolla, akılla din arasında, şeriatla vahiy arasında şöyle bir ilişki kurar: "İman dindir, dinler ise inanılan inançlardan ibarettir. İnançların bulunduğu ve varlığını kendisiyle sürdürdüğü yer kalptir. Tasdik baskı ve cebir altında tutulamayan mahiyeti ise kalpte bulunan tarafıdır, çünkü imanın bu noktasına herhangi bir yaratığın tahakkümü nüfuz edemez." (Mâtürîdî, 2003: 377). Geçmişte gönderilen bütün peygamberler ve nebiler tek bir din üzere idiler, yani Allah katında mutlak ve değişmeyen İslam dinî üzere gönderilmişlerdir. Mutlak dinin içerisine, dinin tevhid, inanç esasları, ibadetin sadece Allah'a ait olması, Allah'a şükrün zorunluğu ve ahlâki ilkeler girer. Akılla bilinmelerinin zorunlu olması sebebiyle, bunlara Akliyyât da denilmektedir. Yani Akliyyât diye, araştırma ve inceleme sonucu ulaşılan tevhid bilgisine, Peygamber bilgisine ve diğer bilgilere denir. Bu kısımda hiçbir şekilde nesih olmaz. Çünkü bunlar, akılla da ortaya konulabilen ve ispatlanabilen değişmeyen gerçeklerdir (Kutlu, 2006: 171). Şeriatlar ise, peygamberden peygambere değişen ibadet şekilleri ve şer'i hükümlerden oluşur. Her peygamberin şeriatı ve ahkâmı

birbirinden farklıdır. Bu kısım, Peygamberin geldiği dönemin şartları ve toplumsal maslahatlara göre oluşturulan dinin değişen toplumsal boyutunu oluşturmaktadır (Özcan, 1995: 54 vd.). Şeriatların bu özelliği yani farklı ve değişik olabilmeleri dinin de farklı ve değişik olmalarını gerektirmez. Çünkü her peygamber değişikliğinde din değişmediği halde şeriat değişir ve eski şeriat, yeni gelen peygamberin şeriatıyla nesh edilebilir (Özcan, 1995: 65).

Din, kalbin fiili iken, Şeriat diğer azaların fiilidir. Daha çok duyulara hitabeden haram-helal gibi hususları ilgilendirir. Bu bakımdan aklın güzel bulduğu şeylerden farklıdır. Şeriatla değişkenlik söz konusu iken, dinde değişmezlik ve süreklilik söz konusudur. Dinlerde nesih ve değişiklik veya bir önceki peygamberin şeriatına uymak söz konusu değildir. Aslında belli dönemin şartları içerisinde şekillenen şeriatın, beşerî ve ilahi olmak üzere iki yönü vardır. Bu sebeple Mâtürîdî, bir şeriatın kendi içinde de neshin olabileceğini kabul etmiştir. Fakat ona göre, nesih “bir hükmün yürürlükten kaldırılma vaktinin açıklanmasıdır. Bu bir bedâ olmayıp daha önceki hükümle de çelişmez. Aksine belirli bir süre için konulmuş olan önceki hükmün süresinin bitmesi üzerine yine belirli bir süre için hükmün yenilenmesidir. Allah her hangi bir hükmün süresi bittiğinde geçici süresi belirli yeni hükümler ve şeriatlar koyar. Bunu da bazen bizzat kendisi kitabıyla, bazen de Resulünün diliyle açıklar. Bunun anlamı bir hükmün konulmasına esas oluşturan maslahatın ortadan kalkması durumunda hükmün de sona ermesi, ortaya çıkan yeni bir maslahat gereği yeni bir hüküm konulması demektir (Kutlu, 2006: 171).

8) Siyaset

İmamet veya hilafetle ilgili konular, bütün mezhepler tarafından tartışılmıştır. Ehl-i Sünnet ise, özellikle Şia ve Haricilerin imamet anlayışlarına tepki olarak bu konuyu ele almışlardır. Ancak Şiiiler, genelde, imameti, Hâşimilere; Ehl-i Sünnet ise Kureys’e ait görmüştür. İmam Mâtürîdî, bu konudaki görüşlerini, “İmamların Kureys’ten olması” rivayeti ile ilgili olarak şöyle açıklamaktadır: Diyanet ve siyaset ayrı şeylerdir. Hilâfetin Kureys’e tahsisi, diyaneten değil siyaseten doğrudur. Dinî açıdan, imam olacak kişinin öncelikle Allah’tan en çok sakınan, insanların problemlerini çözmede en basiretli ve onların yararına olan şeyleri en iyi bilen birisi olması gözetilmeli ve bu şartları taşıyan kim olursa olsun imamete o getirilmelidir. Çünkü Allah’ın kitabında böyle istenmektedir: “... Muhakkak ki Allah yanında en değerliniz, Ondan en çok sakınanınızdır...” (Hucurât, 49:13). Ayrıca malların ve ırzların emanet edileceği kişilerde takva özelliğinin aranması da, bunun delilidir. Çünkü bu görevi takva vasfı ile yerine getirebilirler. Bu bakımdan diyanet açısından gözetilmesi

gereken şey takvadır (Neseфі, 2003: II/437). Bu şu anlama gelmektedir: İmamların Kureyş'ten olması fikri, ister Peygamberin sözü olsun ister sahabe böyle istemiş olsun, bu dinî olmaktan çok siyasi ve sosyolojik bir tercihtir. Mâtürîdî'ye göre böyle bir tercih iki önemli sebebe dayanmaktadır. Birincisi, İmamet dinî bir yönü olmakla beraber daha çok idarî ve siyasi bir konudur. Bu yüzden imam olacak kişide takvanın yanı sıra, küçük düşürülmemiş ve nefret edilmeyen bir nesebe mensup olma ihtiyacı vardır. İnsanların bu görevi güçlü ve saygın olarak bildikleri bir soya vermeleri de bundandır. Ayrıca Kur'an'ın, Kureyş lehçesiyle inmiş olması da bu konuda dikkate alınmalıdır.

Nübüvvetin bir soyda, melikliğin başka bir kavimde devam ettiği bilindiğine göre, diyanet ve siyaset konusunda şu iki hususun gözetilmesi gerekir. Siyasi yetki meliklerin elindedir, diyanet yetkisi ise Nebilerin elindedir. Zaten Kur'an'da bu ikisinin tek bir kavimde birleşmediği bildirilmiştir: "Musa'dan sonra İsrail oğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerine: "Bize bir hükümdar gönder, (onun önderliğinde) Allah yolunda savaşalım" demişlerdi..." (Bakara, 2: 246). Durum böyle olunca Diyanet ya da Nübüvvet, o işi yürütebilecek kişiye verilir; idare ve siyaset ise halk arasında saygınlığı ile öne çıkan seçkin kabile veya kavme verilir. Diğer taraftan, soy ve nesebin, insanları iyi ve güzel davranışlara sevk eden, kötü ve çirkin davranışlardan uzak tutan şeylerden birisi olduğu da gerçektir. Böyle kişiler emaneti daha iyi koruyabilirler (Neseфі, 2003: II/439-440). Sonraki Mâtürîdiler, Mâtürîdî'nin bu konudaki görüşlerini geliştirememişlerdir. Genelde Sünni çevrelerde bilinen görüşleri onlarda benimsemiş görünmektedir (Kutlu, 2006: 172).

Öte yandan Mâtürîdî'nin, Mu'tezileyi eleştirme sebeplerinden birisi, bu mezhebe mensup âlimlerin iktidarın her türlü eylemlerini eleştirmeden desteklemesi olarak görünmektedir. Bu çerçevede Mâtürîdî, kendi dönemindeki Mu'tezilenin önde gelen isimlerinden olan Ebu'l-Kasım el-Ka'bi'yi, "eğer lanet edilmeyi hak etmiş birisi varsa, zulmeden bir devlet başkanını, hutbelerde âdil olarak takdim etmesi sebebiyle buna en layık olan kimse odur" diyerek eleştirmiştir. Çünkü el-Ka'bi'nin fâsıklık olarak bilinen eylemler işlediği ve zalim devlet adamlarıyla yakın ilişkiler içinde bulunduğu bilinmektedir. Mâtürîdî'ye göre halife Şiilerin anladığı şekilde masum ve hatalardan korunmuş bir kimse değildir. O'nun da hata yapma ihtimali vardır. Bu nedenle devlet başkanlığı görevini üstlenen kimse, uzman danışmanlarla çalışmalı ve onlarla istişare edip, onların uyarılarını dikkate almalıdır. Bu uzman kişiler gerektiğinde, devlet başkanını uyarmalı ve ona doğru olanı söylemelidirler. Şayet onlar görevlerini hakkıyla yerine getirmezler ise, halifenin yaptığı bütün haksızlık ve günahlara ortak olurlar.

4. İslam Düşüncesi Üzerindeki Etkisi

Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte din tamamlanmış, vahyin nüzulü ikmale ermiş ve Müslümanlara mükemmel bir miras kalmıştır. Tarih boyunca bu mirastan yola çıkarak Müslümanlar çeşitli mezhep, felsefe, kültür, anlayış ve medeniyetler üretmiştir. Üretilen mezheplerden, ana bünyenin geleneğini sürdüren ve günümüzde de en yaygın olanı şüphesiz Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tir. Bu akım dünya Müslümanlarının % 85 ila 90'ını oluşturmaktadır. Bu kesimin özellikle akaid konusundaki görüşlerinin, temel inanç esasları hakkındaki düşüncelerini belli bir sistem içinde beyan eden kimse olarak İmam Mâtürîdî'yi görmek mümkündür. O, İslam dininin özellikle diğer dinlerden farklı olan yönlerini beyan etmeye çalışmış, Müslümanlığın nasıl doğru bir şekilde anlaşılması gerektiğini beyan etmeye gayret etmiştir. Bu özelliği sebebiyle bırakmış olduğu yazılı eserleri ve kültürel mirasının değeri büyüktür.

Mâtürîdî'nin yetişmiş olduğu bölgede, Kaşgarlı Mahmud'un *Divânu Lugatu't-Türk*'ü Türk dili açısından, Farâbî ve İbn Sinâ'nın felsefeyle ilgili eserleri İslam Felsefesi açısından ne kadar önemli ise, Mâtürîdî'nin *Kitâbu't-Tevhid*'i ve *Te'vilât*'ı da Türklerin din anlayışı ve dini düşünce tarihi açısından, o kadar önemlidir. Çünkü onun bu eserleriyle birlikte, akılcılık ve hoşgörü Türk din anlayışının temel taşları olmuştur. Mâtürîdî anlayışın hâkim olduğu bu kültür havzasında, bugün dahi hikmetleri Türk boyları arasında ezbere okunan Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre gibi büyük Türk mutasavvıflarının yetişmesine, Şii/İsmaili fikirlerin etkisiz kılınarak Türk boylarının Hanefi-Mâtürîdî çizgi etrafında toplanmasına, Selçuklu ve Osmanlı adıyla bilinen büyük Türk devletlerinin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Kutlu, 2006: 165).

Bir mezhep olarak Mâtürîdilik, Hanefilikle birlikte, Horasan-Maveraünnehir başta olmak üzere Orta Asya, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Doğu Türkistan, Kafkaslar, Rusya, Türkiye, Balkanlar, kısmen Malezya ve Endonezya, Orta Doğu ve diğer bölgelerde yayılmış ve hala yaşamaya devam etmektedir.

Kaynaklar ve İleri Okuma Önerileri

Ak, Ahmet. (2008). *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*. İstanbul.

Alper, Hülya. (2009). *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*. İstanbul.

Alper, Hülya. (2012). *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*. İstanbul.

Ebu Hanife. (1981). *el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 24; *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 61; *Risâletu Ebî Hanife ilâ Osman el-Bettî*. (trc: Mustafa Öz). İstanbul.

en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. (2003). *Tabsıra-*

- tu'l-Edille fî Usûli'd-din. (thk: Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün). Ankara.
- Korkmaz, Siddık. (2017). *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*. İstanbul.
- Kutlu, Sönmez. (2003). *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*. Ankara.
- Kutlu, Sönmez. (2006). "Zeydilik, İsmailiyye, İmamiyye", *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*. Ankara.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. (2002). *Kitâbu't-Tevhid*. (trc: Bekir Topaloğlu). Ankara.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. (2015). *Tevilatül Kuran Tercümesi*. İstanbul.
- Mâtürîdî. (2014). *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. (edt: Şaban Ali Düzgün). Ankara.
- Özcan, Hanefi. (1995). *Mâtürîdî'de Dini Çoğulculuk*. İstanbul.
- Özcan, Hanefi. (1998). *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul.
- Özdeş, Talip. (2003). *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*. İstanbul.
- Rudolph, Ulrich. (2016). *Semerkan'ta Ehl-i Sünnet Kelamı, Mâtürîdî*. (trc: Özcan Taşçı). İstanbul.
- Watt, W. Montgomery. (1964). "Conditions of Membership of the Islamic Community" *Studia Islamica*. Paris.
- Yazıcıoğlu, M. Sait. (1988). *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*. Ankara.